

GOTIČKO RASPELO S OTOKA VISOVCA

Sažetak: Rad predstavlja prvu detaljnu analizu gotičkog raspela iz Muzejske zbirke franjevačkog samostana na otoku Visovcu u Šibensko – kninskoj županiji i svrha mu je rasvijetliti povijest ovog artefakta i smjestiti ga u širi kontekst srednjovjekovnog zlatarstva.

Povijesni kontekst i pregled razvoja samostanskog kompleksa i graditeljske djelatnosti na otoku Visovcu uvod je u problematiku povijesnih okolnosti XIV. stoljeća u koje je raspelo datirano. Raspelo načinjeno od pozlaćenog lima tehnikama graviranja i punciranja lima dimenzija je 62 x 38 x 25 centimetara. Krakovi križa završavaju trolistima, gotičkim trilobama, središnji dio zauzima Kristovo raspelo i neproporcionalno tijelo. Trup mu je uvećan pa ispijena rebra dolaze u prvi plan dok se iznad Krista – u gornjem medaljonu – nalazi reljef sv. Mihovila. Također, glede ikonološke analize, očita je prisutnost tramorfa, odnosno, simbola četiri evanđelista Ivana, Luke, Marka i Mateja. Na središnjem dijelu reversa lik je Bogorodice s Djetetom, a u gornjem medaljonu smješten je krilati bik – simbol evanđeliste Luke – dok donji medaljon prikazuje Adamov izlazak iz groba. Uočljivo je da je reljef aversa razvedeniji i kvalitetnije izveden nego reljef reversa i da je raspelo rad domaćeg majstora. Na temelju analize gotičko raspelo sa otoka Visovca povezano je i uspoređeno sa drugim raspelima njemu srodnima po formalnim karakteristikama, oblikovanju, ikonografskom sadržaju i dataciji u XIV. stoljeće. To su raspela iz župne crkve sv. Marije u Pašmanu, iz župne crkve Uznesenja Marijina u Salima na Dugom Otoku, župne crkve Ivana Krstitelja u Žmanu na Dugom Otoku, župne crkve sv. Kasijana u Sukošanu i crkvi sv. Stošije na otoku Olibu. Istraživanje je iznijelo pretpostavke o krivoj identifikaciji ikonološkog prikaza reversa i plasiralo mogućnost da se radi o sv. Antunu Padovanskom, povezano raspelo sa širim šibenskim i zadarskim krugom kao i sa dinastijom Anžuvina i franjevačkim svećeničkim redom. Posljednje, postavljena teza o naknadnoj restauraciji i intervenciji u formalne karakteristike raspela objasnila bi izmještenost simbola evanđelista koji bi, sukladno tradiciji, trebali biti na jednom mjestu odnosno aversu.

Namjera rada je bila detaljno analizirati jedan mikro primjer naše baštine kao poticaj za daljnja istraživanja i revalorizaciju drugih predmeta ove zbirke, ali

i šire. Valja istaknuti da je zbirka na otoku Visovcu vrelo marginaliziranih i nedovoljno istraženih umjetničkih predmeta naše kulturne baštine s brojnim zanimljivim ali nažalost, još uvijek neodgovorenim pitanjima.

Ključne riječi: gotičko raspelo, srednjovjekovno zlatarstvo, otok Visovac, XIV. stoljeće, spomenička baština

Tema rada je gotičko raspelo s malog otoka Visovca iz Muzejske zbirke franjevačkog samostana Majke od Milosti. Riječ je o vrijednom predmetu naše spomeničke baštine kojem nažalost dosad nije posvećeno nijedno pobliže istraživanje. U dosadašnjoj literaturi visovačko raspelo tek se usputno spominje.¹ Upozorenje glede nedostatka literature, došlo je i od knjižničara Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja i voditelja Muzejske zbirke franjevačkog samostana na otoku Visovcu.² Još je mnogo sličnih po sudbini, a raznolikih po svojstvima, artefakata i sačuvanih spomenika naše povijesti umjetnosti koji se još nisu našli u zaslužnim redcima i pod svjetlom istraživača. Nedostaku istraživanja i literature zasigurno je pridonijela nedostupnost i geografska udaljenost otoka Visovca od većih sveučilišnih središta. U ovoj zbirci krije se još predmeta slične sudbine, a velike vrijednosti, povijesti i priče koja ih prati.³ Namjera je stoga nastojati rasvijetliti povijest jednog zanemarenog i vrijednog predmeta zlatarske umjetnosti na našim prostorima. Taj predmet zlatarstva specifičan je i po tome što je imao praktičnu namjenu pri važnijim blagdanima, pogrebnim povorkama i sličnim prigodama. Dosežući tako praktične i estetske norme gotičkog stila, raspelo s otoka Visovca predmet je vrijedan istraživanja i divljenja kao i mnogi, još uvijek neprimijećeni na našim prostorima.

¹ Radoslav Tomić mu u *Visovačkoj monografiji* posvećuje nekoliko rečenica, podatke o njemu nalazimo u turističkom vodiču *Visovac* autora Josipa Ante Solde te kod Zoraide Demori-Staničić u katalogu izložbe *Dalmatinska zagora - nepoznata zemlja*.

² Trenutni knjižničar Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja je fra Petar Đukić, a voditelj Muzejske zbirke franjevačkog samostana Visovca je fra Stojan Damjanović, kojem bih se htjela zahvaliti na pristupu raspelu. Također, željela bih se još jednom zahvaliti pok. prof. dr. sc. Marijani Kovačević na pomoći, dr.sc. fra Šimi Samcu na čitanju rada i pojedinim dopunama te najviše od svih, mojoj mentorici dr. sc. Ivani Tomas. Posebno dugujem zahvalnost recenzentima, meni nepoznatima (zbog anonimnosti recenzentskog postupka) na primjedbama i korisnim sugestijama.

³ Ugodno iznenađuje činjenica da visovačka knjižnica čuva tri inkunabule, a među njima se ističu *Ezopove basne* (*Aesopi fabulae, Brixiae, Boninus de Boninis de Ragusia, MCCCCLXXXVI*) koje je tiskao i ilustrirao Dobriša (Dobre) Dobričević, domaći tiskar rodom sa Lastova.

1. Povijest franjevačkog samostana Majke od Milosti na otoku Visovcu

Kao što je i navedeno, Visovac je mali otok smješten u srednjem toku rijeke Krke, u sklopu je Nacionalnog parka Krka, na području Šibensko-kninske županije (Slika 1.). Prvo spominjanje Visovca zabilježeno je u povelji kralja Ljudevita I. Velikog Anžuvina, 16. travnja 1345. godine.⁴ Povelja izdana u Višegradu potvrđuje grad Rog i otočić Visovac kao posjede Budislava Ugrinića, kneza od roda Šubića. Kao što je već rečeno, Budislav Ugrinić postaje pristaša Nelipića i dolazi u sukob 1335./36. godine s Mladenom II. Bribirskim, njegovom braćom te stričevima Pavlom II. i Grgurom (Karbić, 2008: 136). Sporazum potpisuju u travnju 1337. godine, a Budislavov zadnji udarac obitelji je priklanjanje kralju Ljudevitu I. Velikom dok su drugi dali potporu Mletcima.⁵ U spomenutoj povelji iz 1345. godine kralj Ljudevit I., Budislavu oprašta nevjeru i njegovi dotadašnji posjedi su mu osigurani (N. Klaić, 1976: 599 – 601). Slijede vremena odanosti hrvatskih prostora ugarskom kralju ali i sukobi kralja i Mletaka, posebice oko Zadra (N. Klaić, 1976: 610 – 625). Inače su Ugrinići odjeljak obitelji Šubića, potekli od Bogdancova unuka Grgura.⁶ Bogdanac je prvi bribirski župan, za čijeg života se odvio i prvi sukob u obitelji godine 1222., obračun Grgura i Višena.⁷ Još jedno spominjanje obitelji Ugrinić bilježi da su sinovi Jurja Ugrinića (Butko i Grgur) dijelili kuriju s Katarinom Banić pokraj bribirskih zidina.⁸

⁴ Kralj Ljudevit I. Veliki potvrđuje dosadašnje posjede Budislava Ugrinića ali mu ujedno dopušta da zauzme posjede svog rođaka Ivana Jurjevog. [Više u: N. Karbić, 2008: 143, N. Klaić, 1976: 599 – 601 i V. Klaić, 1974: 97]

⁵ Sukobi Mletaka i tadašnjih stanovnika naših prostora su bili česti, a i kasnije sukobi Mletaka i kralja Ljudevita I. Velikog. [V. Klaić, 1974: 97]

⁶ Mjesto Pećani se spominje kao posjed Nikole Ugrinića, potomka Bogdancova unuka Grgura. [Laszlo Klemar, 2012: 219]

⁷ Prvi bribirski župan Bogdanac bitan je i jer od njegova života možemo pratiti neprekinutu genealošku liniju. Obnašao je i neke druge funkcije, rezervirane samo za pripadnike višeg plemstva, što govori o njegovoj visokom statusu. [Laszlo Klemar, 2012: 196]

⁸ Budući da je granica kurije na sjeveroistoku determinirana zidinama, može se zaključiti da se nalazila u sjevernom predjelu Bribirske glavice, uz sjeveroistočni potez zidina. S obzirom da sjeverni dio Bribirske glavice još nije arheološki istražen, o položaju, dataciji i izgledu kurije ne može se nagađati. [Laszlo Klemar, 2012: 205]

Tadašnji stanovnici Visovca su augustinci, koji u XIV. stoljeću dolaze u naše krajeve.⁹ Pustinjaci reda sv. Augustina dolaze i grade maleni samostan i crkvu posvećenu sv. Pavlu, a pod zaštitom su hrvatskim velmoža (magnata) (Soldo, 1968:6). Također, njihovo je i maleno imanje u Remetiću s desne strane Visovca. Oko 1440. godine napuštaju Visovac zbog stalne opasnosti od Osmanlija i prema predaji žive na nekom pustom otoku blizu Korčule (Soldo, 1968:6). Franjevci dolaze na otočić 1445. godine, ali ih osmanlijski nasilnici pljačkaju više puta.¹⁰ Papa Pavao II. godine 1496. godine apelira na biskupe da materijalno opustošeni samostan darivaju i opreme potrebnim, kao što su, knjige, kaleži i odjeća.¹¹ Taj podatak bi mogao biti od važnosti za temu ovoga rada - visovačko ophodno raspelo datirano u XIV. stoljeće.

2. Opis i razvoj samostanskog kompleksa

Gotičko raspelo je najstariji predmet muzejske zbirke na Visovcu, a *njegovih su godina* još ostaci eremitskog klaustura - krunište bunara i stupići s lukovima (Slika 2.) (Soldo, 1968:20). Poznat nam je kvadratni tlocrt prvotnog samostana iz katastarskih planova XIX. stoljeća, pa je utvrđeno da su istočni i sjeverni zid autentični, a zapadni je najvjerojatnije bio na istom položaju kao i današnji (Živković, 1997: 345). O južnom zidu se ne može sa sigurnošću nagađati iako postoje naznake u položaju starog zida u podrumu koji ukazuje da je južno krilo bilo nešto šire od ostalih zbog blagovaonice koja je tu smještena (Živković, 1997:345). Od starog eremitskog samostana cjelovito je sačuvana prostorija neutvrđene namjene, današnja sakristija.¹² Iz dokumenata Pavla Pelizera iz Rovinja doznajemo da su franjevci sagradili

⁹ Soldo, 1968:6, Godine 1315. sagrađena je zgrada nekadašnjeg augustinskog samostana uz današnju crkvu sv. Jeronima u Rijeci Više: <http://fluminensia.org/tag/augustinski-samostan> [12. veljače 2015.] Fra Petar Krstitelj Bačić smatra da su prvi stanovnici Visovca bili pavlini, pa da se zato samostan zvao samostanom sv. Pavla. O tome on piše u *Povijest franjevačkog samostana na Visovcu*, rukopisu koji se nalazi u visovačkom arhivu.

¹⁰ Franjevci ubrzo počinju djelovati i u bližoj okolici, no materijalni udarci od strane turskih četa su prejaki. [Soldo, 1968:6]

¹¹ Samostan na Visovcu spominje i franjevački povjesničar Gonzaga, a spominje se i 1506. među samostanima Cetinske kustodije u Provinciji Bosni Srebrnoj, pod imenom samostan sv. Pavla. [Soldo, 1968: 6]

¹² Za današnju sakristiju smatralo se da je kapela prvotnog samostana, no to nikad nije bilo moguće sa sigurnošću utvrditi. Vjerojatnije je da je to bila kapitularna dvorana, s obzirom na relativno malu visinu plitkih bačvastih svodova. [Živković, 1997: 343]

crkvu u gotičkom stilu, koju kasnije proširuju.¹³ Franjevci na Visovac dolaze 1445. godine, 1568. godine na otočiću osnivaju današnji samostan Gospe od Milosti, a daljnje radove i nadogradnje samostan će doživjeti krajem XVII. stoljeća i naročito tokom XVIII. stoljeća.¹⁴ Zatečenu crkvu franjevci 1694. godine produžuju prema jugu i pretvaraju u sadašnju baroknu crkvu. Jednostavno pročelje nad tri polukružne stepenice uspinje se skromno profiliranim vratima, iznad kojih je otvoreni timpan s kipom sv. Franje. Godine 1715. gradi se novo krilo samostana prema jugu (tzv. *Brakusova fabrika*, po gvardijanu Stjepanu Brakusu) na dva kata, a do 1741. godine završeno je još jedno istočno samostansko krilo (tzv. *babuša*, po gvardijanu Tomi Babiću).¹⁵ Zgrada nasuprot ulaza u crkvu, tzv. *Babina kuća*, sagrađena je 1724. godine, za prenočište putnika, skladište i praonicu (Živković, 1997: 347). Prvi zvonik je sagradio 1728. godine Antun Nakić, no ubrzo je počeo propadati pa ga popravljaju 1789. godine. Dovršen je 1802. godine, za gvardijana Josipa Babića. Nalazi se sa zapadne strane crkve, izgrađen u rustici s malenim prozorčićima i ložom s dvostrukim kamenim lukovima. Iznad današnje sakristije je Andrija Mlinar 1826. godine nadgradio novu prostoriju za potrebe novicijata (Živković, 1997: 348). Crkva je longitudinalnog oblika i zaključena s dvije apside, po jedan oltar u svakoj (Slika 3.). Današnji oblik samostan je dobio 1905. godine kada franjevci grade novi samostan, s prostranim prizemljem i gornjim katom.¹⁶ Temeljito seizmičko poboljšanje samostana i crkve, te sanacija, dogradnja, prepravka i „prenamjena prostora i sadržaja“

¹³ O prvoj crkvi franjevac Pavao iz Rovinja govori da je bila (1640. godine) srednje lijepa i jednostavno oslikana, a ističe korsko sjedište s upadno ukusnim stupićima. Također, Pavao iz Rovinja napominje da je samostan bio dosta neskladan. [Soldo, 1968: 22, 23]

¹⁴ Godine 1703. nadgradio se dio uz crkvu, oko 1715. godine Stjepan Brakus iz Tribunjuna sagradio je novo krilo samostana na dva kata, a oko 1724. godine Pavao Nikolić gradi današnji ulaz u samostan. Pavao Nikolić iste godine gradi i tzv. *Babinu kuću* gdje su odsjedali gosti. Gvardijan Toma Babić je oko 1723. godine počeo graditi novo krilo samostana na dva kata i završio ga 1741. godine, o čemu svjedoči natpis uzidan na zgradi, a to krilo se i danas zove *Babića zgrada*. [Soldo, 1968: 20]

¹⁵ Brakusova fabrika najznačajniji je građevinski pothvat franjevac na Visovcu. Ovo samostansko krilo koje je sezalo južnije od današnjeg samostana porušeno je 1905. godine i vidljivo je iz starih razglednica. Krilo koje gradi gvardijan Toma Babić do danas je gotovo izvorno sačuvano, kamena građevina s podrumom, prizemljem, jednim katom iznad i ćelijama s obe strane hodnika koji prolazi sredinom. [Živković, 1997: 347, 348]

¹⁶ Tada su planirana veća rušenja postojećeg samostana, ali su spašeni *babuša*, dvije stranice starog klaustura i sakristija interveniranjem Konzervatorskog ureda u Splitu (Frane Bulić). Nova samostanska krila dovršena su 1911. godine po projektu trogirskog arhitekta Slade. [Živković, 1997: 348]

samostana napravljeni su 1988/89. (Živković, 1997.: 351). Istraživanja i dogradnje provedene 1988/89. godine ukazuju na mogućnost postojanja zvonika u prvotnom samostanu, no vjerojatnije je da se radi o stranici poligonalne apside stare gotičke crkve iako mogućnost postojanja zvonika nije odbačena.¹⁷ Istraživanja i planovi prepravaka i uređenja uzrokovani su potresom u ovom kraju 1986. godine. Također, otkrivene su naznake o postojanju dviju kula – jedne ispod sjeverne apside a druga na zapadnoj strani zabata *babuše* (samostanskog krila sagrađenog 1741. godine).¹⁸ Prostorija muzeja uređena sedamdesetih godina prošlog stoljeća, nalazi se u razizemlju novog zapadnog krila (Živković, 1997: 350). Imajući u vidu sveukupni sadržaj koji nudi, otočić je mjesto posjeta i hodočašća prvenstveno vjernika za većih blagdana tokom ljetnih mjeseci, ali i turista koji posjećuju i brojne ostale prirodne znamenitosti ovoga područja.

3. Opis raspela

Visovačko ophodno raspelo (Slika 4.) izrađeno je od srebrnog, pozlaćenog lima, a koristi se natakuto na motku pomoću tuljca za usađivanje s jabukom, pomalo udubljenom sa strana. Pretpostavlja se da ga je izradio domaći autor.¹⁹ Zbog namjene procesionalnog, odnosno ophodnog raspela njegove dimenzije veće su od onih raspela koji se koriste pri euharistiji.

Krakovi križa završavaju trolistima, gotičkim trilobama, a tijelo križa je u potpunosti razvedeno zrcalno postavljenim ispupčenjima polukružno zaključenim, čak blago kukastog izgleda. Prednja i stražnja strana prekrivene su sitnim točkama koje uz rub prate oblik križa, pa i ispupčenja te formiraju na krajevima krakova medaljone u koje su smješteni reljefi. Slična, no malo veća artikulacija proteže se s obje strane od gornjeg medaljona do središnjeg reversa, to jest raspetog Krista s aversa.

¹⁷ Nađen je splet fuga, zazidanih otvora i različitih vrsta kamena prilikom obijanja žbuke na vanjskom dijelu apside gotičke crkvice. [Živković, 1997: 343-5]

¹⁸ Radi se o ostacima slikane žbuke na zapadnoj strani samostanskog krila i zazidanim, malim, rustično obrađenim prozorima na apsidi. Pretpostavlja se da su gradili kule pred određenu opasnost, kao što su je predstavljali Turci, od kojih je tada opasnost konstantna. Tome u prilog ide i gradnja sedrom na visini od četiri metra na gore, materijalom koji se vadi u Roškom slapu nedaleko Visovca i koji se lako obrađuje i suši te je jako čvrst. Pretpostavlja se da su se pregradnjama 1694. godine kule uklopile u tijelo crkve i diktirale gradnju dvije apside. [Živković, 1997: 345-7]

¹⁹ Usporedi: Tomić, 1997: 119, Tehnika izrade raspela je graviranje i punciranje lima, dok su dimenzije raspela 62 x 38 x 2,5 cm. Dužina tuljca za usađivanje do jabuke je 10 cm, a obim jabuke 30 cm. Dužina Kristova tijela od prstiju do glave iznosi 16 cm.

3.1. *Opis aversa*

Kristovo razapeto i izmučeno tijelo (Slika 5.) ostavlja dojam velike patnje i boli. Glava, oko koje je aureola druge boje, izmorena pada u desno. Ruke su vretenaste – i mišićave, a rebra znatno izražena. Tijelo je neproporcionalno, trup je veći nego što bi trebao biti pa ispijena rebra dolaze u prvi plan. Udubljena perizoma, ističući još više mršavo tijelo, pada do koljena. Lice koje upire pogled dolje u desnu stranu tijela nema posebnog izraza osim blage, tužne zakrivljenosti usta. Noge su mršave, vretenaste, a stopala preklapljena jedno na drugo – pričvršćena čavlima. Iznad Krista u gornjem medaljonu nalazi se reljef sv. Mihovila (Slika 6.). Tijelo tog arhandela je udubljeno, dok su samo rubovi oblikovane siluete i glava ispučeni. Oko glave tanka kružna linija predstavlja aureolu. Primjetno je da se krilima posvetilo najviše pažnje.

Tankim potezima sitnih linija i točaka oblikovana su i krila simbola evanđelista u medaljonima sa strana i ispod Krista. Tijela krilatog lava, anđela i orla su oblikovani u višem reljefu, nego li ono sv. Mihovila i postavljena su na linijom sugeriranu pravokutnu podlogu – postolje. Obratimo li pozornost na tijela simbola evanđelista Marka, Mateja i Ivana (Slike 7., 8. i 9.) primijetiti ćemo njihovu grubo obrađenu površinu. Čini se da je takvo oblikovanje namjerno izvedeno, s ciljem snažnijeg vizualnog dojma i njihovog jasnijeg odvajanja od površine križa. Doduše, simbol ispod Krista je pomalo nezgrapno izveden jer je stiješnjen tijelom Krista u, krnju, gotičku trilobu iz koje se nastavlja u tuljac za usađivanje s jabukom.

3.2. *Opis reversa*

Ikonološki sadržaj središnjeg dijela stražnje strane raspela čini Bogorodica s Djetetom sukladno ikonološkoj tradiciji prema kojoj upravo taj sadržaj često upotpunjava reverse raspela (Slika 10.) (Tomić, 1997: 119).

Tijela prikazana na središtu reversa raspela oblikovana su ispučeno poput valjkastih silueta čime se dobiva dojam da je cilj bio oblikovati ih kao sitne volumene bez želje za dekorativnošću (Slika 11.). Uz dva tijela primjećuje se i sitna aureola iznad glave sjedećeg lika u središnjem medaljonu, načinjena od sitnih točaka. U gornjem medaljonu nalazi se simbol evanđelista Luke, krilati bik (Slika 12.). Ista vretenasta izrada kao kod simbola evanđelista na prednjoj strani očita je kod njegova repa i krila dok je trup valjkast. Također, rogovi su sugerirani iznad ispučene glave, ali nisu odvojeni već međusobno povezani.

U medaljonu s lijeve strane je prikazan Jaganjac Božji (*Agnus Dei*) opet ispučenoga oblika sa sitnim rogovima i linijom iznad tijela, koja predstavlja zastavu koju Jaganjac Božji nosi (Slika 13.). Desno je anđeo

zakrivljenog tijela, što jasno pokazuje da je u letu (Slika 14.). Potrebno je naglasiti da je to i najdetaljnije oblikovan lik na reversu raspela. Tijelo je ispuščeno, ali uočljive su dvije i(li) tri linije koje sugeriraju odjeću. Tanke ruke, s prstima su uzdignute, podlaktice su odvojene od tijela i dobro vidljive, a na licu je područje oko očiju udubljeno. Isto, kao kod Bogorodice, od točkica izrađena aureola je iznad glave.

Donji medaljon sadrži prikaz Adama koji izlazi iz groba (Slika 15.). Adam je ispuščeno i valjkasto oblikovan dok je njegov lijes iscrtan pomoću linija i pripadaju mu sitne dekoracije s prednje strane. Ploha lijesa vertikalnim je linijama podijeljena u tri dijela od kojih je svaki dekoriran sitnim točkama. Majstor koji izrađuje raspelo pokušava linijama stvoriti trodimenzionalnost i efekt dubine prostora u kojem sjedi Adam. Očita je razlika u obradi reljefa prednje i stražnje strane. Moguće je da je riječ o drugom majstoru, nedostatku vremena za detaljnije oblikovanje reljefa reversa ili se na takav izgled možda ciljalo.

Iako je tok istraživanja izrodio i pretpostavku da se radi o sv. Antunu Padovanskom s Kristom, a ne o Bogorodici s djetetom, budući da je on važan franjevački svetac kojeg vezujemo za dolazak franjevaca na otok Visovac i da je sam bio franjevac. Međutim, pretpostavka s više uporišta je ta da revers raspela prikazuje *povijest spasenja* preuzetu iz *Otkrivenja*. Ukoliko promotrimo likovni program iz *Otkrivenja* „...I gle: u nebu je stajalo prijestolje i na prijestolju je sjedio Netko” (*Otkr.* 4, 2), možemo prikaze s raspela interpretirati da na prijestolju, odnosno aversu raspela, stoji Isus Krist, dok čovječanstvo predstavlja pokajnik Adam koji ustaje iz groba (Biblija, preveli: Duda, Fućak, 1990: 1155). Također, u *Otkrivenju* stoji „I znamenje veliko pokaza se na nebu: Žena odjevena suncem, mjesec joj pod nogama, a na glavi vijenac od dvanaest zvijezda.“ (*Otkr.* 12, 1); „I ona porodi sina, muškarca, koji će vladati svim narodima željeznim žezlom. Njezino dijete bi doneseno k Bogu i njegovu prijestolju.“ (*Otkr.* 12, 5); „stoji, kao zaklan, Jaganjac“ (*Otkr.* 5) (Preveli: Duda, Fućak, 1990: 1155, 1159). Prema literarnom predlošku *povijesti spasenja* očigledno je da su prisutni prikazi Jaganjca u lijevom medaljonu reversa i sin muškarac, odnosno dijete Krist u središnjem medaljonu reversa.

Reljef aversa je kao što je prethodno uočeno razrađeniji, detaljniji, kvalitetnije izveden i doradeniji, a onaj reversa je površno obrađen i bez detalja. Lica i likovi koji su inače samo naznačeni, čak su i pomalo oštećeni, a mnogo prostora u medaljonima je prazno. No, postoji srod-

nost u oblikovanju simbola evanđelista Luke, i u pokušaju prikazivanja perspektive Adamova lijesa.

4. Pitanje datacije i podrijetla

Već se u samoj *Visovačkoj monografiji* spominje „...visovački križ se datira u XIV. stoljeće, a blizak je i skupini gotičkih raspela šibenskoga i zadarskoga kraja XIV. i XV. stoljeća” (Tomić, 1997:119). Dosta sličnosti postoji, no visovačko raspelo je i po mnogočemu posebno. U najmanju ruku, postoje neka njegova obilježja koja dijeli tek neznatan broj drugih raspela, poput onoga iz Župne crkve sv. Marije u Pašmanu (kraj XIV. stoljeća), Župne crkve Uznesenja Marijina u Salima (XIV. stoljeće) i Župne crkve Ivana Krstitelja u Žmanu (XIV. stoljeće), oba na Dugom Otoku, Župne crkve sv. Kasijana u Sukošanu (kraj XIV. stoljeća) i onoga iz crkve sv. Stošije na otoku Olibu (rano XIV. stoljeće).²⁰

4.1. Analogije visovačkog raspela s drugim raspelima

Prvenstveno, ikonološki sadržaj aversa je najčešće Kristov korpus te Marija i Ivan u medaljonima sa strane, a simboli evanđelista su rezervirani za revers (Jakšić, Tomić, 2004:24, 25). Primjer raspela čiji prednji medaljoni sadrže simbole evanđelista je ophodni križ u Pašmanu (XIV. stoljeće, slika 16.).²¹ Također, prema ustaljenim običajima Adam koji izlazi iz groba pripada aversu, a ne reversu kao što je to ovdje slučaj.²² Ukoliko je na reversu Bogorodica s Djetetom, to je jedna kasnija i rijetka pojava na raspelima pa je neobično i to što baš ona upotpunjava središnji dio reversa, a ne možda svetac zaštitnik (kao sv. Antun Padovanski s Kristom) ili pak simboli evanđelista s aversa.²³ Spomenuta zrcalno postavljena i polukružno zaključena ispupčenja križa pojavljuju se i na ophodnom križu sačuva-

²⁰ Opisi i podatci o svim raspelima mogu se naći u Jakšić, Tomić, 2004. Zlatarstvom zadarske nadbiskupije bavio se i akademik Ivo Petricioli, a neke od njegovih knjiga su *Od Donata do Radovana : pregled umjetnosti u Dalmaciji od IX. do XIII. stoljeća* (1990), *Zadar u srednjem vijeku do 1409.* (1976), napisana sa Nadom Klaić.

²¹ Ophodni križ iz Župne crkve sv. Marije na Pašmanu datira se krajem XIV. stoljeća, a njegove dimenzije su 60 x 31, 5 cm. Naglašava se da je najrazvedeniji primjer sa zadarskog područja. [Više u Jakšić, Tomić, 2004:134, 135]

²² Adam koji ustaje iz groba prikazuje se najčešće na donjem medaljonu aversa. U kasnoj gotici tu može biti i lubanja. [Jakšić, Tomić, 2004:25]

²³ Na reversu u središnjem medaljonu je uobičajen prikaz zaštitnika bratovštine dok Bogorodica s Djetetom u kasnijim primjerima nekad zamjenjuje taj prikaz. [Jakšić, Tomić,

nom u Salima na Dugom Otoku (XIV. stoljeće, slika 17.) a nešto sličniji tip ispupčenja je i na ophodnom križu u Sukošanu (XIV. stoljeće, slika 19.).²⁴

Pri opisu raspela uočena su lagano kukastija ispupčenja te takva, slična visovačkim, pronalazimo na ophodnom križu u Žmanu na Dugom Otoku (XIV. stoljeće, slika 18.) i već spomenutom ophodnom križu u Pašmanu (XIV. stoljeće).²⁵ Što se tiče samoga oblika, raspelo u Pašmanu navodi se kao „...najbogatije razveden među brojnim primjercima s područja zadarske nadbiskupije” (Jakšić, Tomić, 2004:135). Naime, primjer s Pašmana ima brojčano više ispupčenja, pogotovo na donjem dijelu križa, no ispupčenja visovačkog raspela su znatno veća i zakrivljenija pa je cijeli križ time razvedeniji. Za isti fenomen spominje se da je učestao i kod gotičkih križeva na širem mletačkom prostoru.²⁶ Točkice koje formiraju krugove medaljona susrećemo i na ophodnom križu u Sukošanu (XIV. stoljeće) (Jakšić, Tomić, 2004: 137).

Oblikom i obratom ikonološkog sadržaja ophodni križ u Pašmanu (XIV. stoljeće) najbliži je visovačkom, dok oblikovanje Kristovog tijela visovačkog i pašmanskog raspela nemaju velikih srodnosti. Pašmanski je izdužen, uspravljen, naizgled i još živi Krist jer njegovo tijelo nije izmučeno od boli, mršavo i polumrtvo kao što je tijelo Kristovo na visovačkom raspelu. Ono što još upućuje da je taj pašmanski Krist živ je njegov položaj i podloga ispod njegovih stopala na kojoj stoji odvojenim stopalima – ona nisu čavlina pribijena. Kristov korpus ophodnog križa na otoku Olibu (rano XIV. stoljeće, slika 20.), Salima (XIV. stoljeće), i onoga u Žmanu (XIV. stoljeće) mogu se usporediti s onima na visovačkom ophodnom

²⁴ Ophodni križ iz Župne crkve Uznesenja Marijina u Salima na Dugom Otoku datira se u XIV. stoljeće, a njegove dimenzije su 55 x 23 cm. Križ je tipična gotička silueta s krakovima koji završavaju trolistima, a isti su obogaćeni polukružnim ispupčenjima po sredini dužine kraka. Tijelo Krista je izrazito širokih bokova i vrlo savijenih koljena na udesno. [Više u Jakšić, Tomić, 2004:123, 124 i Kovačević, 2009: 1237 - 1240] Ophodni križ iz Župne crkve sv. Kasijana u Sukošanu datira se krajem XIV. stoljeća, a njegove dimenzije su 60, 5 x 31, 5 cm. Također, ima izražena ispupčenja na tipičnoj gotičkoj silueti kao i točkaste forme po krakovima. [Više u Jakšić, Tomić, 2004:137 i Kovačević, 2009: 1211 - 1214]

²⁵ Ophodni križ iz Župne crkve Ivana Krstitelja u Žmanu na Dugom Otoku datira se u XIV. stoljeće, a njegove dimenzije su 31 x 22, 5 x 1, 5 cm. Razvedena gotička silueta i krakovi koji završavaju u obliku petodijelnog lista s nizom gustih ispupčenja, čine jedinstven primjer u zadarskoj nadbiskupiji. Ivo Petricioli upozorava da su medaljoni i korpus ovog i raspela iz Župne crkve u Salima na Dugom Otoku iskucani na istim kalupima. [Više u Jakšić, Tomić, 2004:125 i Kovačević, 2009:1241 - 1243]

²⁶ Spomenuti fenomen su, dakako, zrcalno raspoređena polukružna proširenja na krakovima raspela. [Jakšić, Tomić, 2004:135]

križu.²⁷ Glava Kristova na ta tri ophodna raspela je u poluprofilu, ali uspravna. Ona visovačkog Krista nagnuta je na desnu stranu, lagano naslonjena na rame kao posljedica umora i boli. Kod sva četiri tijela radi se o rastegnutim, napetim formama i vretenastim mišićima ruku smještenim iznad razine ramena, približavajući se samim krajevima obradive površine križa. Parovi rebra odnosno prsa visovačkog Krista više su izražena, a još ih dodatno naglašava i udubljena trbušna šupljina. Razlika se očituju u oblikovanju Kristovih grudi koja su na Pašmanu i u Žmanu uža, dok su grudi olibskog Krista šira. Također, jedino olibski Krist kao i visovački ima udubljenu trbušnu šupljinu, a druga dva izrazito ispupčen trbuh. Perizoma na visovačkom raspelu pripojena je uz tijelo i oblikovana uz mnogo nabora, kao i ona na raspelu na Olibu čiji se nabori granaju iz čvora na desnom boku. Položaj nogu, polusjedeći, još je jedna razlika koja dijeli oblikovanje tijela Kristova na raspelima u Salima i na Žmanu od visovačkog, jer su Kristove noge na visovačkom raspelo izdužene do krajnje mjere. Noge Krista na raspelu na Olibu su ispravljene i preklopljene kao one na raspelu s Visovca, što pokazuje najviše srodnosti u oblikovanju Kristova tijela na ta dva križa. Kristovo tijelo ophodnog križa izloženog u Muzeju grada Šibenika još je jedno koje se po sličnosti može usporediti s visovačkim.²⁸ Izražena rebra, pripijena perizoma i izduženost tijela njihove su srodnosti, no to raspelo je nešto kasnije izrade XV. stoljeća. Postavljaju se brojna pitanja o autoru raspela i nagađanja kojim putem i prstom sudbine se ono našlo na Visovcu. Mogućnosti je više zbog kompliciranih povijesnih okolnosti, kao i brojnih političkih te vladarskih preokreta. Najjednostavnije bi bilo pretpostaviti da ga je napravio domaći majstor za augustince koji su tada bili aktivni u samostanu na Visovcu.²⁹ Tome u prilog bi išla i datacija

²⁷ Ophodno raspelo iz crkve sv. Stošije na otoku Olibu datira se početkom XIV. stoljeća, a njegove dimenzije su 58, 5 x 31, 5 centimetara. Tijelo Krista ima o boku perizomu koja se spušta do iznad koljena, a nabori su romanički i zrakasto se granaju od čvora na boku. Noge su malo svijene u koljenima, a stopala preklopljena. Bitan dio su izražena rebra, slična rebri-ma Krista s visovačkog raspela. [Više u Jakšić, Tomić, 2004:78 i Kovačević, 2009: 1214 - 17]

²⁸ Raspelo je dio stalnog postava Muzeja grada Šibenika i informacije o njemu se mogu dobiti na licu mjesta ili u katalogu stalnog postava. Više na <http://www.muzej-sibenik.hr/hrv/default.asp> [3. ožujka 2015.]

²⁹ U dosadašnjoj literaturi se dosta neodređeno spominje da je raspelo vjerojatno rad domaćeg majstora. [Tomić, 1997:119]

Budući da se raspelo datira u vrijeme aktivnosti augustinaca na Visovcu može se vrlo lako pretpostaviti da spomenuti domaći majstor radi raspelo za njih, ali postoji više mogućih i logičnih objašnjenja njegovog podrijetla.

raspela u XIV. stoljeće te reljef Bogorodice s Djetetom na reversu, čiji kult su augustinci iznimno štovali. Zlatarstvo kao zanat jako je rašireno u ondašnjem Zadru, a zlatari se i u ostalim primorskim gradovima javljaju u dokumentima iz XII. stoljeća (Fisković, 1959: 108). Imena se počinju sretati u idućem stoljeću, a zlatari svoju ulicu u Zadru dobivaju 1274. godine.³⁰ Zadar je bio centar za školovanje budućih zlatara koji se priljevaju iz brojnih drugih područja: Bjelovara, Like, Bosne, područja Save ali i drugih dalmatinskih krajeva (Fisković, 1959: 117). Zadarski zlatar Šimun oko 1300. godine kuje u srebru i pozlaćuje desnicu u kojoj je sahranjena desnica sv. Anzelma u Ninu, dar Pavla Šubića.³¹ Primjer suradnje bribirskih knezova i zadarskih zlatara je i jedan ugovor sa početka XV. stoljeća, kada se Stjepan Crnotić obvezao plemkinji Tomazini, udovici bribirskog kneza Budislava Šubića, da će joj skovati srebrni kalež, koji će i pozlatiti i dodatno ukrasiti emajlima po primjeru jednoga u zadarskom samostanu sv. Nikole.³² Zbog navedenoga i činjenice da je popisana pozamašan broj zlatara u Zadru XIV. stoljeća, visovačko ophodno raspelo dovodimo u vezu s tim umjetničkim krugom na prvom mjestu, koji dalje utječe vuku i od mletačkog zlatarstva.³³ Preciznije smo, zbog oblika križa i simetričnih ispupčenja, doveli ovaj križ u srodstvo s križem iz Pašmana i Žmana kojeg se uspoređuje s onim iz Feltre, tada pod mletačkom vlašću (Jakšić, Tomić, 2004:125). Budući da ne znamo odakle su augustinci točno došli

³⁰ Ulica u kojoj su bile smještene brojne zlatarske radionice se nalazila kraj današnjeg zadarskog Narodnog trga u samom središtu što pokazuje položaj zlatara u Zadru od XIII. stoljeća nadalje. [Fisković, 1959: 109]

³¹ Ovaj rad je inače i jedan od rijetkih primjera potpisivanja radova zadarskih zlatara. [Fisković, 1959: 122]

³² Plemkinja Tomazini pripada je zadarskom rodu de Georgiis, a njena narudžba jedna je od mnogih u to doba. Supruga vojvode Sandalja Hranića, Kata, ostavila je benediktinkama samostana sv. Marije dvije ruke, emajlirane, pozlaćene i ukrašene reljefnom lozicom. Žena zadarskog priora Kaseja darovala je istim redovnicama moćnik sv. Jakova sa reljefnim svecima u arkadicama, krajem XI. stoljeća. [Fisković, 1959:126]

³³ Neki od zadarskih zlatara prve polovine XIV. stoljeća su Marin Draginje, Blaž, Šime sin Anđela Straniota, Damjan, Pribac Slavkov, Marin Jurjev i Lovre Deodatov, a u drugoj polovici djeluju: Kolan Ivanov, Grubša Prodanov, Kusina, Ivan Lovrov, Stojan Bogdašin, Ivan Gerardinov, Stjepan Petrov, Sperko, Damjan Andrijin, Cufchi Krševanov, Jurko, Barte Ivana Dobroš, Junije i njegov otac Radin, Stjepan Galzije, Frano Mihajlov de Botono, Produl Andrijin, Lovre Bogdanov, Pribislav Stoišin i njegov učenik Zadrarin Juraj, sin Dobre. Na kraju stoljeća popisani su: Bartul Bogdanov, Ivan Jurislavov, Enrik Chergnchi (Kernića?), Greško, Ivan Radislavić, Pavao Nikolin, Pripko Šimunovi, Stjepan Crnotić, Toma Martinušević, Toma Stojanov i Juraj Šemiković. [Fisković, 1959: 110]

moгуće je da su oni donijeli raspelo sa sobom.³⁴ Možda je riječ i o daru neke biskupije koja se odazivala na molbu pape Pavla II. dosta kasnije, 1496. godine.³⁵ Naime, poznato je da nakon augustinaca na otočić dolaze franjevci, inače pod protektoratom Bribirskih knezova Šubića.³⁶ Šubići su usko povezani s Biskupijom, štoviše, iniciraju osamostaljenje Šibenske od Trogirske biskupije.³⁷ Bribirski knezovi se u svom stolnom gradu pokapaju u franjevačkoj crkvi sv. Marije, a i bogato darivaju sve franjevačke crkve na područjima svoje vladavine.³⁸ Franjevci su od sredine XIII. stoljeća iznimno važan red, a osnivanje njihovih samostana godine 1256. godine potiče i papa Aleksandar IV.³⁹ Anžuvinska dinastija se također ubraja u *simpatizere* franjevaca budući da se Luj Anžuvinski, odnosno Luj Tuluški, odrekao krune zbog zaređenja u franjevački red.⁴⁰ Ukoliko su franjevci iz

³⁴ Raspelo ima sličnosti s primjerima na zadarskom području koja se dovode u vezu s onima u Veneciji. Ne znamo odakle su augustinci došli na Visovac, ali postavlja se pitanje da li su ga oni donijeli ako su došli s mletačkoga područja.

³⁵ Ovu molbu pape Pavla II. spominje Josip Ante Soldo nevezano uz raspelo, no moja glavna sumnja u mogućnost takvog dolaska raspela na otočić je vremenska razlika između proizvodnje raspela i molbe pape za darivanjem. [Soldo, 1968: 6]

³⁶ Knezovi Šubići pod kraj XIII. stoljeća i osnivaju dva franjevačka samostana u Skradinu: sv. Elizabete i sv. Ivana Krstitelja. Sestra Pavla Šubića živjela je kao klarisa u prvom samostanu.

³⁷ Već od sredine XIII. stoljeća šibenska biskupija se pokušava odijeliti od trogirske, a potkraj stoljeća knez Juraj dolazi pred papu Bonifacija VIII. tražeći da se spor između svećenstva riješi. Pod protektoratom istog pape je i kraljica Marija koja nastoji postaviti Karla Roberta na Ugarsko-hrvatsko prijestolje što prije, a ta cijela situacija stavlja papu Bonifacija VIII. pred gotov čin pa donosi bulu 1. svibnja 1298. godine. [Više u: N. Klaić, 1976:434 – 426, T. Pavičić, 2010:57 – 62]

³⁸ U prilog njihovom pokapanju u spomenutoj crkvi ide i nalaz poklopnice jednog od grobova koji je imao isklesan grb Šubića. [Laszlo Klemar, 2012: 157] O darivanju franjevaca od strane Šubića svjedoče i sadržaji njihovih oporuka. [Laszlo Klemar, 2012: 203] [Fisković, 1959: 125, 126]

³⁹ Papa Aleksandar IV. izdaje ispravu u kojoj preporuča franjevce duhovnoj i svjetovnoj vlasti, a taj red najviše promovira papa Nikola IV. koji je i sam bio franjevac i povezan sa Anžuvincima. [Laszlo Klemar, 2012: 207, 208]

⁴⁰ Sin napuljskog kralja Karla II., godine 1296. odriče se napuljske krune da bi se pridružio franjevcima. Luj Tuluški je nedugo nakon smrti 1297. godine i kanoniziran. Njegov brat Robert, podupirao je gradnju crkava i samostana franjevaca, zajedno sa svojom suprugom Sancijom, što u Napulju što u njegovoj okolini. [Laszlo Klemar, 2012: 207] O poveznicama anžuvincima i zadarskog zlatarstva svjedoči i prikazivanje donatorice, koju se identificira kao ženu Luja Velikog kraljicu Elizabetu Kotromanić, uz sv. Luja Tuluškog na ophodnom raspelu ukradenom 1974. godine iz Samostana sv. Frane u Zadru. [Kovačević, 2007: 29, 38]

Šibenske biskupije došli na Visovac, što je dosta logično, raspelo se može povezati s bibrirskim knezovima Šubićima.⁴¹ Napoljetku, ako smo po oblikovanju Kristova tijela u najveće srodstvo doveli ovo raspelo s onim na Olibu, koje je datirano u rano XIV. stoljeće, možemo li pomišljati i u isto razdoblje smjestiti i visovačko ophodno raspelo?

4.2. Problematika moguće restauracije visovačkog raspela

Još jedno pitanje koje je nužno otvoriti jest raspored prikaza na raspelu. Kako su se prikazi evanđelista Luke i Adama, koji ustaje iz groba, našli na stražnjoj strani raspela? Mogući odgovor za to je nedostatak prostora za prikaz Adama koji ustaje iz groba na prednjoj strani raspela. Uobičajeno je da se Adam nalazi ispod Kristovih nogu s kojih kapa krv da bi se slikovitije moglo prikazati pranje Adamovih grijeha, odnosno grijeha čovječanstva, no u ovom slučaju on se nalazi na reversu. Osim nedostatka prostora, moguće je da je došlo do premještanja pločica s prikazima prilikom kasnije nestručne obnove i pokušaja restauracije. Podloga raspela je mogla zbog dugotrajne upotrebe biti oštećena te takvo stanje zahtjeva obnovu i sanaciju pa su pločice sa prikazom sv. Mihovila i evanđelista Luke mogle biti slučajno zamijenjene.

Očaravajuća je činjenica da je ovo samo jedan dio mozaika našeg još uvijek neistraženog umjetničkog nasljeđa. Nažalost, mnoga djela od arhitekture pa do liturgijskih predmeta, vrijeme proguta pa nam ne ostane ni spomen na njih. Postavljeno je zaista mnogo pitanja koja će, nadajmo se, dočekati svoje odgovore i njima ispisati dosadašnji vijek visovačkog ophodnog raspela.

5. Zaključak

Zanimljiva, ali još uvijek do kraja nepoznata povijest visovačkog gotičkog raspela, skrivena je iza kompleksnih odnosa, spleta okolnosti i povijesnih zbivanja. Najstariji predmet Muzejske zbirke franjevačkog samostana Visovca u ovom je radu po prvi put podrobnije analiziran te doveden u vezu s nekoliko raspela sa svrhom rasvjetljavanja njegove povijesti. Onaj iz Župne crkve sv. Marije na Pašmanu (kraj XIV. stoljeća), Župne crkve Uznesenja Marijina u Salima na Dugom Otoku (XIV. stoljeće), Župne crkve Ivana Krstitelja u Žmanu na Dugom Otoku (XIV. stoljeće), Župne crkve Sv. Kasijana u Sukošanu (kraj XIV. stoljeća) i onaj iz crkve

⁴¹ Točnije, moglo bi se povezati raspelo sa tadašnjim šibenskim majstorima, koje podupiru Šubići. Za njih radove najčešće izvodi majstor Vidul Ivanov. [Laszlo Klemar, 2012: 158]

sv. Stošije na otoku Olibu (rano XIV. stoljeće) samo su početak komparativnog materijala, za koji vjerujem da se mogu proširiti i na primjere sa šireg mletačkog područja. Usprkos nepoznatom podrijetlu, da li je donesen od strane augustinaca, franjevac, kao dar neke druge biskupije, visovačko gotičko raspelo nepobitne je vrijednosti za našu umjetničku baštinu i jedan od mnogih koji tek čekaju daljnja istraživanja.

6. Popis literature:

1. Aralica, Ivan; Babić, Ivo; Soldo, Josip Ante; Tomić Radovan; Mengušić, Marko (1997.): *Visovac: zipka serafina*, (ur. Babić, I.), Split: Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja i Visovac: Franjevački samostan
2. Badurina, Anđelko (prir.) (1990.): *Leksikon ikonografije, liturgike i simboličke zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju Radovana Ivančevića*, (ur. Anđelko Badurina), Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
3. Demori – Staničić, Zoraida (2007.): Sakralna umjetnost, u: *Katalog izložbe Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja* 4. rujna – 21. listopada 2007. (ur. Belamarić, J., Grčić, M.), Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, str. 317 – 333,
4. Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja: *Šematizam* (1979.), Split: Provincijalat franjevačke provincije Presv. Otkupitelja.
5. Preveli: Duda, Bonaventura; Fućak, Jerko (1990.): *Novi zavjet u Biblija: Stari i Novi Zavjet*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost
6. Fisković, Cvito (1959): *Zadarski srednjovječni majstori: Biblioteka savremenih pisaca* (ur. Vujčić Laszowski, I.), Split: Pododbor Matice Hrvatske
7. Jakšić, Nikola; Tomić, Radovan (2004.): *Zlatarstvo: Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije*, Zadar: Zadarska nadbiskupija.
8. Karbić, Damir (2008.): *Šubići i Nelipići – međusobni odnosi*, u: *Miljevci u prošlosti (s pogledom u budućnost)*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Miljevci u prošlosti (s pogledom u budućnost), (ur. Mengušić, M., Marguš, D.), Drinovci – Visovac: Miljevački Sabor, str. 129 – 144.
9. Laszlo Klemar, Kosjenka (2012.): *Bribir (Varvarija) i organizacija teritorija od antike do Šubića*: doktorski rad (mentor: prof. dr. sc. Jurković, M.), Zagreb: Filozofski fakultet: Odsjek za povijest.
10. Kovačević, Marijana (2007.): *Ophodni križ – još jedan anžuvinski ex voto u Zadru?* u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 31, (Zagreb).
11. Kovačević, Marijana (2009): *Umjetnička obrada plemenitih metala u XIV. stoljeću u Zadru*: doktorska disertacija, (mentor: prof. dr. sc. Emil Hilje), Zagreb: Filozofski fakultet: Odsjek za povijest umjetnosti.

- 12 Klaić, Nada (1976.): *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga.
- 13 Klaić, Vjekoslav (1974.): *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, knjiga druga, Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- 14 Pavičić, T. (prosinac 2010.): *Šibenik u vrijeme osnivanja Biskupije*, katalog izložbe, Šibenik: Muzej grada Šibenika.
- 15 Soldo, Josip Ante (1968.): *Visovac* (vodič), Visovac: Franjevački samostan Visovac.
- 16 Soldo, Josip Ante (1969.): *Samostan Majke od milosti na Visovcu*, Kačić, 2(1969.): 155-238. (Isti je tekst pretiskan u: (Ivić, M. i Samac, Š. /ur./ (1997.): *Visovački zbornik*, str. 29-102.).
- 17 Živković, Zdravko (1997.): *Prilog poznavanju graditeljskog razvoja kompleksa franjevačkog samostana i crkve na Visovcu*, u. Ivić, M. i Samac, Š. (ur.) *Visovački zbornik* (Zbornik radova Simpozija u prigodi 550-te obljetnice franjevačke nazočnosti na Visovcu 1445.-1995.), Split: Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja; Visovac: Franjevački samostan, str. 343-351.
- 18 Fluminensia: Nepresušno vrelo, URL: <http://fluminensia.org/tag/augustinski-samostan> [12. veljače 2015.]
19. Muzej grada Šibenika: Šibenik, URL: <http://www.muzej-sibenik.hr/hrv/default.asp> [3. ožujka 2015.]

7. Popis slikovnih priloga:

Slika 1. *Franjevački samostan Majke od Milost na otoku Visovcu u Šibensko-kninskoj županiji, izvor: <http://www.visovac.hr/> [21. 4. 2015.]*

Slika 2. *Ostatci eremitskog klaustra, krunište bunara i stupići s lukovima,*
izvor: <http://www.visovac.hr/> [21. 4. 2015.]

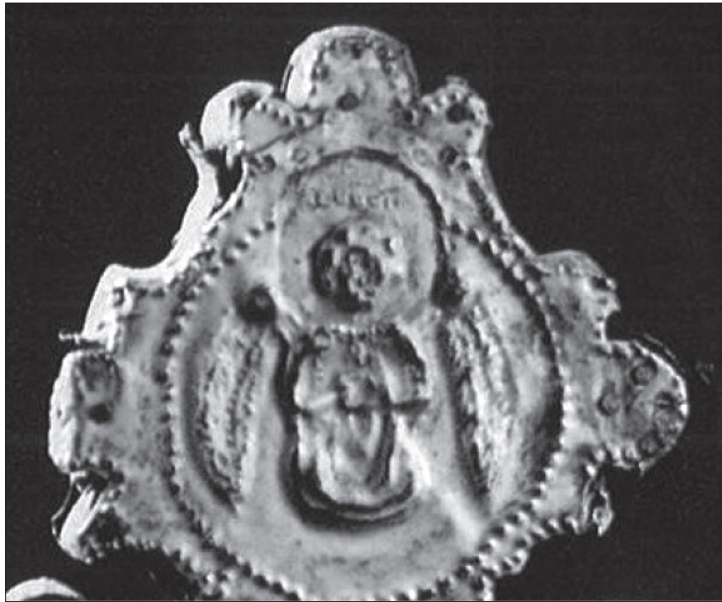
Slika 3. *Unutrašnjost crkve franjevačkog samostana Majke od Milosti na otoku*
Visovcu, izvor: <http://www.visovac.hr/> [21. 4. 2015.]

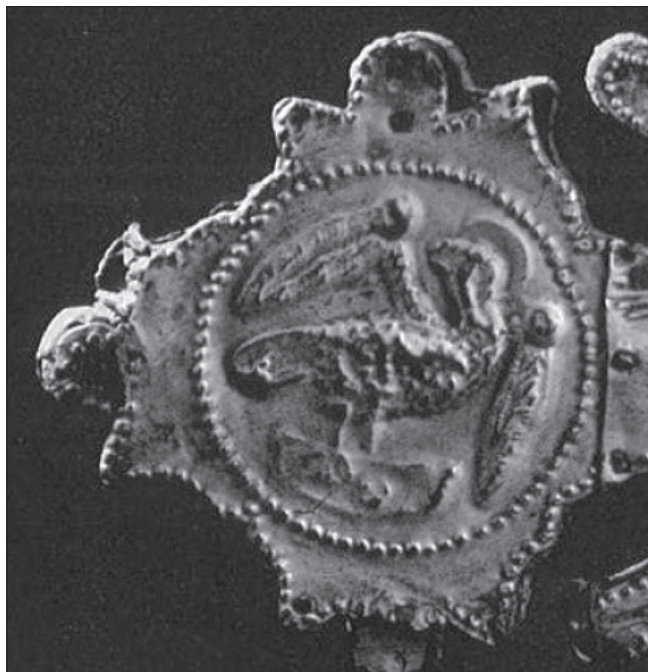
Slika 4. *Avers gotičkog raspela iz Muzejske zbirke samostana Majke od Milosti na otoku Visovcu (XIV. st), izvor: Aralica, Babić, Soldo, Tomić, Menđušić, (1997), Visovac: zipka serafina, ur: Babić, I., za izdavača Miroslav Ivić, Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja i Franjevački samostan Visovac (dalje: Visovac: zipka serafina).*

Slika 5. Detalj aversa raspela, Kristovo tijelo, izvor: Visovac: zipka serafina, 1997.

Slika 6. *Detalj aversa raspela, prikaz Sv. Mihovila u gornjem medaljonu, izvor: Visovac: zipka serafina, 1997.*

Slika 7. *Detalj aversa raspela, prikaz simbola evanđelista, izvor: Visovac: zipka serafina 1997.*

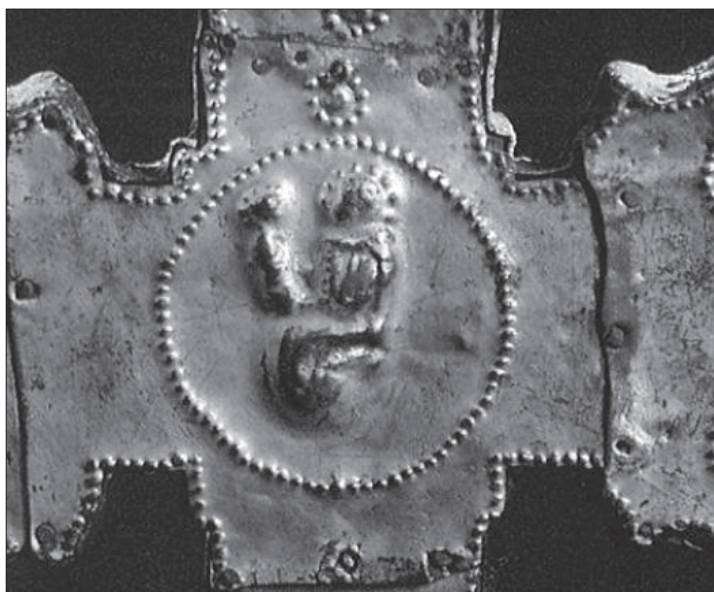
Slika 8. *Detalj aversa raspela, prikaz simbola evanđelista, izvor: Visovac: zipka serafina 1997.*

Slika 9. *Detalj aversa raspela, prikaz simbola evanđelista, izvor: Visovac: zipka serafina 1997.*

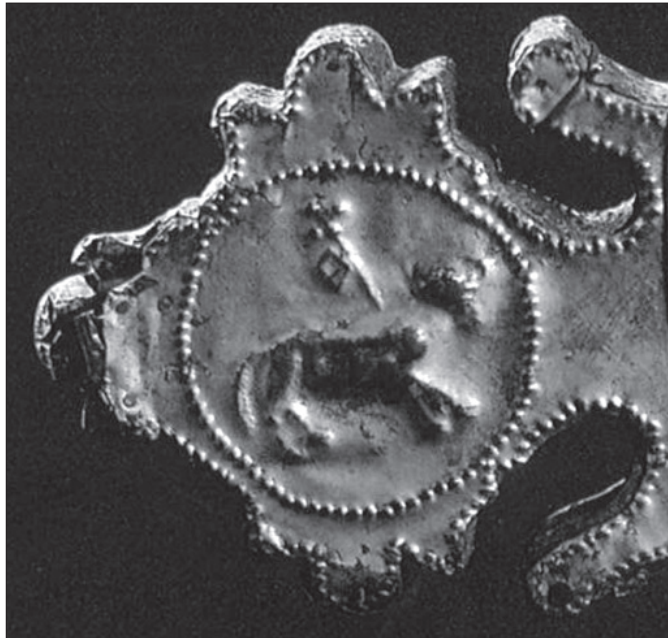
Slika 10. *Revers gotičkog raspela iz Muzejske zbirke samostana Majke od Milosti na otoku Visovcu (XIV. st), izvor: fotografija autorice*

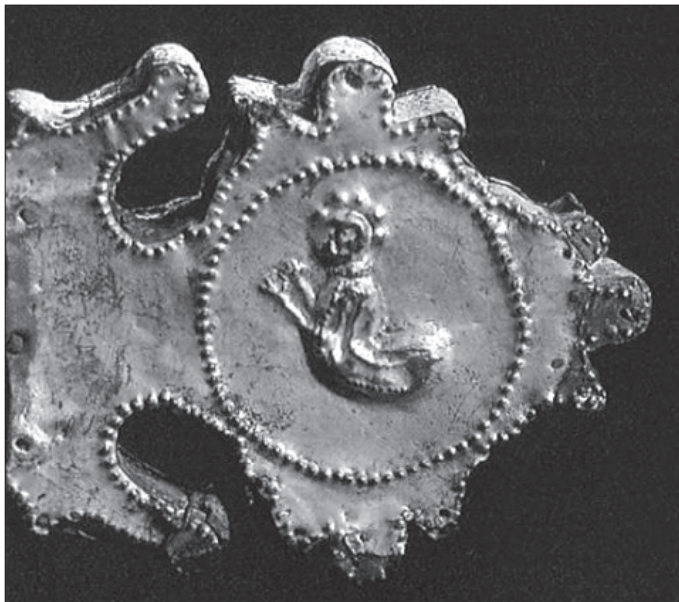
Slika 11. *Detalj reversa raspela, Bogorodica s Djetetom u središnjem medaljonu, izvor: Visovac: zipka serafina, 1997.*

Slika 12. *Detalj reversa raspela, prikaz simbola evanđelista Luke, izvor: Visovac: zipka serafina, 1997.*

Slika 13. *Detalj reversa raspela, prikaz Jaganjca Božjeg (Agnus Dei) u lijevom medaljonu, izvor: Visovac: zipka serafina, 1997.*

Slika 14. *Detalj reversa raspela, prikaz anđela u letu, izvor: Visovac: zipka serafina, 1997.*

Slika 15. *Detalj reversa raspela, Adam ustaje iz groba, izvor: Visovac: zipka serafina, 1997.*

Slika 16. *Raspelo iz župne crkve sv. Marije u Pašmanu (kraj XIV. st), izvor: Jakšić, Tomić (2004), Zlatarstvo: Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije, Zadar: Zadarska nadbiskupija*

Slika 17. *Raspelo iz župne crkve
Uznesenja Marijina u Salima na
Dugom Otoku (XIV. st),
izvor: Jakšić, Tomić, 2004.*

Slika 18. *Raspelo iz župne crkve
Ivana Krstitelja u Žmanu
na Dugom Otoku (XIV. st),
izvor: Jakšić, Tomić, 2004.*

Slika 19. *Raspelo iz župne crkve sv. Kasijana u Sukošanu (kraj XIV. st),
izvor: Jakšić, Tomić, 2004.*

Slika 20. *Raspelo iz župne crkve sv. Stošije na otoku Olibu (rano XIV. st),
izvor: Jakšić, Tomić, 2004.*

Anja Ivić

UDC: 247.9.033.5 (497.581.2 Visovac)

Preliminary communication

GOTHIC CRUCIFIX FROM THE ISLAND OF VISOVAC

Abstract: *This paper presents the first detailed analysis of a gothic crucifix from the Museum Collection of the Franciscan Monastery on the island of Visovac in the Šibensko – kninska County. Its purpose is to shed some light on the history of this artefact and to place it in a wider context of medieval goldsmith.*

As an introduction to the complex historical circumstances of the 14th century, in which the crucifix is dated, the paper starts with a historical context and an overview of the development of the Monastery. The crucifix is designed in sheet metal engraving and hallmarking technique. The dimensions of the crucifix are 62 x 38 x 2.5 cm. The arms of the cross end in triplets, gothic trilobes, the central front part of the cross is reserved for the crucified and disproportional body of Jesus Christ. The body is enlarged so the rib cage is protruding. In the upper medallion there is a relief of St. Michael. Also, regarding the iconological analysis, the tetramorph (the symbols of the four evangelists: John, Luke, Mark and Matthew) is obviously present on the front side. In the central back part we can see the Virgin and Child. In the upper medallion there is a bull with wings - a symbol of the Evangelist Luke - while the lower medallion shows Adam as he leaves the grave. We can notice that the relief on the front side is better than the relief on the back. Also, the crucifix is probably a work of a local craftsman. By analysis the Gothic crucifix from the island of Visovac is linked and compared with other crucifixes to which it is related by formal characteristics, design, iconographic content and the 14th century. Those are the crucifix from the Parish Church of St. Mary on Pašman (late 14th century), the Parish Church of the Assumption of Mary in Sali and the Parish Church of John the Baptist in Žman, both on Dugi Otok (14th century), the Parish Church of St. Cassian in Sukošan (late 14th century) and the Church of St. Anastasia on the island of Olib (early 14th century). The research presented assumptions regarding the wrong identification of the iconological display on the back side and endorsed the possibility that the character should be presented as St. Anthony of Padua. Secondly, it linked the crucifix with a wider circle of crucifixes from Šibenik and Zadar, as well as the dynasty of Anjou and Franciscans. Also, it set the thesis of a possible restoration and intervention in the formal characteristics of the crucifix. That would explain the displacement of

the Evangelists symbols which, according to tradition, should be in one place, on the front side.

The intention of the paper was to analyse in details a micro example of our heritage as a stimulus for further research and revaluation of other subjects. It should be noted that the Museum collection on the island of Visovac is a source of marginalised and insufficiently explored artefacts of our cultural heritage with numerous interesting pieces and unanswered questions.

Key words: *gothic crucifix, medieval goldsmith, the island of Visovac, 14th Century, cultural heritage*